

Тамара ГУМЕНЮК,
магістр НаУКМА
Світлана РОМАНЮК,
магістр НаУКМА

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ

Якби термін «канон» застосовували до лінгвістичних досліджень, то доробок професора Лариси Масенко однозначно був би внесений до сучасного канону українського мовознавства. І це зумовлено тим фактом, що у своїх працях учена не просто в цілому розглядає актуальні проблеми сучасної лінгвістики, а передусім започаткувала окрему галузь лінгвоукраїністики – соціолінгвістику, і творить підґрунтя для подальших мовознавчих пошуків.

Наукова біографія Л.Масенко бере початок у 60-х рр. ХХ ст., коли вона працювала лаборантом у відділі історії мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні. На той час плановою темою відділу було опрацювання української ономастики і молода співробітниця активно долучилася до ономастичних, зокрема гідронімічних, студій. Працюючи разом із В.Німчуком, А.Непокупним, А.Корепа-новою та іншими науковцями, Л.Масенко стала одним із укладачів «Словника гідронімів України». Це була перша спроба системно описати власні назви проточних вод України – від рівчаків до річок, гирл, водоспадів, джерел тощо.

Починала дослідниця із тісної співпраці зі старшими колегами, але після вступу до аспірантури взялася за розробку самостійної теми з гідронімії Південного Бугу, паралельно працюючи над монографією за редакцією О.Стрижака «Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках». Пізніше вона опублікувала власну монографічну працю – «Гідронімія Східного Поділля». Отже, перший етап наукової діяльності був присвячений ономастиці. Далі, впродовж 80-х рр. ХХ ст., Л.Масенко брала активну участь у роботі відділу історії української мови і стала співавторкою таких видань, як «Історія української мови. Лексикологія та фразеологія» (1983), «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» (1985), «Жанри і стилі в історії української літературної мови» (1989). А з кінця 80-х рр. і дотепер основною цариною досліджень мовознавця залишається соціолінгвістика.

Соціолінгвістичним студіям Л.Масенко передували україністичні праці, які порушували питання мови в соціальному контексті та виходили друком головню в діаспорі. Йдеться про роботи «Українська мова в СРСР» Р.Смаль-Стоцького (1936), «Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–60-х рр.» В.Чаплєнка (1974), «Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова у США і Канаді» Ю.Жлуктенка (1964), «Арго українських вояків» (1963), «Арго українських шко-

лярів і студентів» (1966), «Арго слобожанських сліпців» (1971) О.Горбача та ін. Однак навіть за наявності цих книжок, важко говорити про концептуальний соціолінгвістичний напрям до появи доробку Л.Масенко, найперші праці якої в цій галузі датуються кінцем 80-х рр. минулого століття. Обшир охоплених у її роботах проблем помітно зріс після 1991 р., коли Україна здобула незалежність. Різноманіття опрацьованих і докладно проаналізованих тем вражає: мовна ситуація окремих міст та регіонів, а також України загалом, стан і функціонування сучасної української мови, українсько-російський білінгвізм, побутування мішаних форм мовлення, демографічна і комунікативна потужність української й російської мов у різних суспільних сферах, рівень мовного престижу, конфліктність міжмовних стосунків, специфіка радянської мовної політики в Україні та її наслідки, практика втручання СРСР у внутрішній розвиток української мови, лінгвоцид, законодавчий статус української мови тощо. Такий обсяжний спектр проблем та наукових питань, вивчених ґрунтовно й системно, дає всі підстави називати Л.Масенко фундаторкою української соціолінгвістики як повноцінної наукової дисципліни.

Зосереджуючи увагу на власне-науковому аспекті соціальних проблем мови, вчена не стоїть осторонь такої важливої сфери сучасних знань, як популяризація науки. Так, із заглибленням у соціолінгвістичну тематику авторка чимраз частіше виступає в засобах масової інформації експертом з актуальних питань мовного життя України: «Як “вилікувати” державну мову», «Троянський кінь державної двомовності», «В Україні має бути українська мова», «Синдром залежності», «Мовна невизначеність – занепад держави», «Російська мова – це ланцюг, який прив'язує Україну до радянського минулого», «Двомовність по-білоруськи, або Мова та суверенітет», «Ціна компромісу» тощо. Та основними працями лінгвістики є монографічні дослідження. Це «Мова і політика» (1999, 2004), «Мовна ситуація Києва: День сьогоднішній та прийдешній» (2001), «Мова і суспільство: постколоніальний вимір» (2004), «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду» (2005; редактор), «Умовна Україна» (2008), «Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації» (2008; співавтор), «Нариси з соціолінгвістики» (2010), «Суржик: між мовою і языком» (2011).

Монографія «Мова і політика» містить кілька статей, присвячених різним аспектам соціолінгвістичних досліджень: двомовності, мовної стійкості,

суржику, державної мови тощо. Науково-популярний стиль книжки не випадковий – авторка прагне донести до широкого кола читачів інформацію про сучасні соціальні проблеми мови та можливі шляхи їхнього розв'язання, адже на її майбутнє часто впливає зовсім не її внутрішня структура і не воля лінгвістів, а настрої всього суспільства – від школяра до очільника держави: «Успіх відродження національних мов і культур, що пережили тривалий період пригнічення, – зазначає вчена, – залежить від поєднання двох чинників: колективної волі до незалежності і свідомих зусиль національної еліти, яка впроваджує в державі мовну політику протекціонізму своїй культурі» [2; 116]. Іншим аспектом згадуваної праці є глибоке висвітлення коренів сучасного масового білінгвізму, зокрема радянського міфу гармонійної двомовності, уже давно розвінчаного зарубіжними соціолінгвістами. З цього приводу Л.Масенко висловлює такі думки: «Поширення двох мов у одній країні завжди є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою» [2; 19]. «Асиметричний масовий білінгвізм має наслідком не тільки зовнішнє звуження сфери вживання української мови. Він “підточує” її зсередини, створює ґрунт для її внутрішнього розкладу, активізуючи процеси змішування російської й української мов» [2; 29]. Так із мовної інтерференції народжується покруч – суржик, виникнення якого зумовлене не функціональними потребами, а тиском російськомовного міста. Далі авторка логічно звернулася до феномену суржику, якому присвятила окрему працю «Суржик: між мовою і язиком». І висновок її про майбутнє цього явища однозначний: «Побутування суржику як українсько-російського мовного гібриду, що постав унаслідок асиміляційних процесів витіснення української мови російською, в майбутньому не має перспектив» [4; 122]. Попри такий прогноз Росія культивує суржик з цілком зрозумілих причин: «Оскільки суржик нищить узус (практичну спонтанну норму) української мови і відриває її від літературної основи, русифікаторам вигідно ототожнювати його з українською мовою з метою її дискримінації і маніпуляційного впровадження в масову свідомість міфологеми про її недосконалість, а відтак і непотрібність» [4; 125].

Іншого характеру праця Л.Масенко «Мова і суспільство: постколоніальний вимір». Вона виявляє виразно спеціалізоване спрямування; по-друге, історію української літературної мови викладено тут у нерозривному зв'язку із суспільними зрушеннями. Книжка докладно висвітлює усні форми побутування мови, пропонує аналіз сучасної мовної ситуації в Україні. З хронологічного погляду українська літературна мова переживала піднесення і спади. Так, у ХХ ст. це неоднозначна доба українізації 20-х рр., винищення інтелігенції з внутрішнім втручанням у мовні процеси 30-х рр., плекання традиції мовного відродження шістдесятниками, «за-

кручування гайок» у 70–80-х рр. і, врешті, проголошення незалежності України [див.: 3; 8–82].

У контексті дослідження науковець надає великої ваги розмовному мовленню – одному з найдинамічніших елементів будь-якої мови, оскільки саме воно забезпечує її розвиток: «Обмежене використання української як засобу усного спілкування позбавляє літературну мову одного з найважливіших, живих і відкритих, джерел нормування й кодифікації, оскільки переважна більшість інновацій і запозичень, їх перевірка на життєздатність і адаптація або ж відторгнення відбуваються в рухливому живому, а не фіксованому писемному мовленні» [3; 97]. Діалект, аргі, жаргон, сленг – це ті

джерела, які забезпечують свіжість та життєвість літературної мови. Авторка, аналізуючи мовну ситуацію України, визначає соціальну стратифікацію української мови, її демографічну та комунікативну потужність, акцентуючи на тому, що високий рівень асиміляції значної частини населення провокує диглосію. Тому так важливо нині сприяти збільшенню комунікативної потужності української мови і на державному рівні, і на особистому, виявляючи мовну стійкість.

Завершує цей етап досліджень Л.Масенко посібником «Нариси з соціолінгвістики», в якому блискуче подає історію української соціолінгвістики й уточнює хронологічні межі об'єктивних студій у цій галузі, формулює предмет і завдання саме української соціолінгвістики, а також її методологічну базу. Крім того, увагу читача привернено до проблем білінгвізму, мовної ситуації, описано специфіку мовної політики СРСР і незалежної України. Прикметним є і той факт, що у виданні вміщено есеї студентів НаУКМА з соціолінгвістики, які прослухали спецкурс із соціолінгвістики у професора Л.Масенко.

Усвідомлюючи інтердисциплінарну природу соціолінгвістики, учена активно співпрацює з представниками нелінгвістичних наукових галузей. Разом із Г.Залізняка вона підготувала монографію «Мовна ситуація Києва: День сьогоднішній і прийдешній», у співпраці з В.Кубайчуком та О.Демською видала збірник документів «Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциду» (2006). У вступній статті Л.Масенко аналізує мовну політику в УРСР й однозначно вказує на те, що вона позначена втручанням не лише у зовнішній бік функціонування мови, як-от сфери вжитку, а й у внутрішню її струк-

туру, що призвело до руйнівних процесів на фонетичному, лексичному і навіть синтаксичному рівнях. Друга, найбільша за обсягом, частина репрезентує автентичні документи радянського часу, що виявляють засоби боротьби системи з українською мовою у різні періоди. Завершується видання реєстром репресованих слів, до яких подано слова-замінники. Як і мали на меті упорядники, книжка справді «ставить проблему й заохочує майбутніх дослідників до пошуку ширшої інформації» [8; 36].

На спеціальну увагу заслуговує праця «Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації», у якій представлено результати міжнародного дослідження «Мовна політика в Україні:

антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи», реалізованого у межах програми INTAS. Вона заснована, за словами керівника проекту, «для зміцнення співробітництва між ученими й науковцями з республік колишнього Радянського Союзу... і принаймні двох країн-партнерів, що є членами ЄС» [6; 4]. Залучені до цієї роботи науковці різнобічно вивчили мовну політику та мовну ситуацію України. Оскільки проект передбачав не лише лінгвістичні аспекти студій, то до його складу ввійшли Б.Баурінг – юрист із Лондонського університету, В.Кулик – політолог із НаУКМА, Г.Залізняк – соціолог із науково-аналітичного центру «Громадська думка» в Києві. Керівником проекту виступила Ю.Бестерс-Дільгер – славіст, що нині викладає у Фрайбурзькому університеті (Німеччина). Завдяки такому складові команди, а також широкому обсягові залучених ресурсів у цьому виданні втілено глобальний соціолінгвістичний проект – експертний аналіз мовної ситуації в Україні з погляду політології, соціології, юриспруденції.

Л.Масенко в цій праці є автором частини «Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз», у якій вона ґрунтовно описала результати масового й фокус-групового опитування громадян, встановлюючи показники демографічної та комунікативної потужності української і російської мов. Тут актуальними є висновки про парадокс українського суспільства, у якому за показником «рідна мова» більшість респондентів визначає свою ідентичність як українську, а за загальним показником демографічної потужності українська мова поступається російській. Не менш цікаві твердження дослідниці, по-перше, про лояльне ставлення мешканців усіх регіонів до статусу української мови як державної, а по-друге, про низький рівень конфліктності мовних питань. Важливо, що авторка апелює не лише до цифрових показників, а й наводить конкретні відповіді представників різних вікових і соціальних груп.

Окрім роботи над власними монографіями, професор Л.Масенко активно займається опрацюванням та виданням творів класиків українського мовознавства, таких, зокрема, як П.Житецький, Ю.Шевельов. У передмових до видань вона не лише здійснює огляд особистої та наукової біографії вчених, а й пропонує прочитання їхніх текстів під новим, оригінальним кутом зору, даючи поштовх для подальших досліджень. Наприклад, у передмові до збірника есеїстики Ю.Шевельова «З історії незакінченої війни» Л.Масенко вперше зосереджує увагу читача на політичних концепціях ученого, розглядаючи його як політичного мислителя.

Вивчення спадщини своїх попередників є чи не найважливішим завданням учених, визначальним складником науки загалом і підґрунтям для нових відкриттів. Так, П.Житецький досліджував «Енеїду» І.Котляревського, О.Потебня рецензував книжку П.Житецького «Нарис звукової історії малоросійського наріччя», вивчав «Слово о полку Ігоревім», І.Срезневський та Д.Овсянико-Куликовський писали про О.Потебню, спадщиною якого займався Ю.Шевельов, про якого не раз писала Л.Масенко. А сьогодні ми маємо честь навчатись у професора Л.Масенко і вивчати її доробок, а також сказати добре слово про Вчителя. Саме це забезпечує тяглість наукового розвитку та підтримує зв'язок поколінь, еднаючи давнину із майбуттям.

Література

- Житецький П. Вибрані праці: філологія / П.Житецький / Упоряд. Л.Масенко. – К.: Наукова думка, 1987.
- Масенко Л. Мова і політика / Л.Масенко. – К.: Соняшник, 2004.
- Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л.Масенко. – К.: ВД «КМ Академія», 2004.
- Масенко Л. Мовна ситуація Києва: День сьогоднішній та прийдешній / Л.Масенко, Г.Залізняк. – К.: ВД «КМ Академія», 2001.
- Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики / Л.Масенко. – К.: ВД «КМ Академія», 2010.
- Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком / Л.Масенко. – К.: ВД «КМ Академія», 2011.
- Масенко Л. (У)мовна (У)країна / Л.Масенко. – К.: Темпора, 2007.
- Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації / За ред. Ю.Бестерс-Дільгер. – К.: ВД «КМ Академія», 2008.
- Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерел / О.Ткаченко // Мовознавство. – 1990. – № 4.
- Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциду / Упоряд. Л.Масенко. – К.: ВД «КМ Академія», 2005.
- Шевельов Ю. З історії незакінченої війни / Упоряд. О.Забужко, Л.Масенко. – К.: ВД «КМ Академія», 2009.